

**ПРАВО НА АЛЬТЕРНАТИВНУ СЛУЖБУ, ЯК СКЛАДОВЕ СВОБОДИ СОВІСТІ:
ОКРЕМІ АСПЕКТИ**

Висвітлено конституційні основи заміни одних обов'язків іншими, як складові свободи совісті. Автор у історичному аспекті вказує на еволюцію норм правових актів, які закріплюють процедуру проходження альтернативної служби. Указуються пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання альтернативної служби.

Ключові слова: свобода совісті, Конституція України, конституційно-правове закріплення, права й обов'язки людини, альтернативна (невійськова) служба.

Постановка проблеми. Аналіз структури свободи совісті, яка розкривається в Конституції України і в Законі України „Про свободу совісті та релігійні організації”, вказує, що елементами цього права людини є такі можливості: 1) мати релігію або переконання; 2) приймати релігію або переконання; 3) змінювати релігію або переконання; 4) сповідувати одноособово або разом з іншими будь-яку релігію або не сповідувати ніякої; 5) свободу відправляти релігійні культури, ритуальні обряди, відкрито виражати і вільно поширювати релігійні або атеїстичні переконання, вести релігійну діяльність; 6) право здобувати релігійну та світську освіту; 7) право вимагати заміни виконання одного юридичного обов'язку іншим з мотивів переконань (зокрема заміни військової служби альтернативною та інше). Спробуємо більш докладно розглянути останнє з них - право вимагати заміни виконання одного юридичного обов'язку іншим з мотивів переконань (зокрема заміни військової служби альтернативною та інше) та запропонувати можливі шляхи щодо поліпшення законодавства про свободу совісті в Україні.

Ступінь наукової розробки проблеми. Досліджуване питання було в різні часи предметом наукового дослідження ряду вчених філософів, істориків, юристів та ін. Серед них: Лубська М.В., Малишко В.М., Сергієнко Г.Л., Ярмол Л.В., Сорокун В.М., Вишнякова И.Н., Шибанова М.А., Симорот С.Ю., Шевелева Е.В. та ін. Разом з тим ними досліджені лише окремі аспекти тематики. Саме тому автор ставить собі за мету зробити спробу комплексного аналізу механізму реалізації такого складового конституційного права особи на свободу совісті, як право вимагати заміни виконання одного юридичного обов'язку іншим з мотивів переконань.

Виклад основного матеріалу. Основний закон України закріплює положення, що ніхто не може бути увільнений від своїх обов'язків перед державою або відмовитися від виконання законів з мотивів релігійних переконань. Однак дозволя-

ється заміна військового обов'язку на альтернативну службу (ч. 4 ст. 35 Конституції України). У Законі України „Про свободу совісті та релігійні організації” вказано, що „заміна виконання одного обов'язку іншим з мотивів переконань допускається лише у випадках, передбачених законодавством” (ч. 3 ст. 4). Отже, Закон не конкретизує кола цих випадків, на відміну від Конституції, котра передбачає лише один випадок такої заміни.

Серед юридичних обов'язків, виконання яких в Україні (та й в інших державах) може суперечити релігійним чи іншим переконанням людини, можемо назвати такі: складання присяги у визначених законодавством випадках; проходження військової, а інколи й альтернативної служби; отримання науково обгрунтованого медичного лікування у випадках, передбачених законодавством; присвоєння ідентифікаційного номера у випадках, визначених законодавством. На наш погляд, найбільші суперечки та дискусії на сьогодні викликає саме реалізація громадянами свого права на проходження альтернативної служби.

Як зазначалося вище, міжнародно-правові акти залишають вирішення цього питання на розсуд національного законодавця. На сьогодні в межах лише Європи існує дуже широкий спектр підходів до цієї проблеми: від кримінального покарання за відмову нести службу зі зброєю в руках, наприклад у Швейцарії, до дозволу представникам певних релігійних сект не проходити навіть альтернативну службу з мотивів релігійних переконань, наприклад у Швеції.

Право це порівняно нове: вперше воно було проголошено у Великобританії (1916), в Данії (1917) і, як не дивно, в Радянській Росії (1919) [2, с. 53]. Щоправда, згодом в останній його скасовано 1939 року з прийняттям Закону СРСР „Про загальний військовий обов'язок”. З початку 70-х років цим питанням впритул зайнявся Комітет ООН з прав людини. У резолюції 1987/46 від 10 березня 1987 року він закликав держави визнати, що відмова від військової служби з міркувань

совісті має розглядатися як законне здійснення права на свободу думки, совісті та віросповідання і не піддавати покаранню осіб, які реалізують це право [2, с. 54]. І хоча ця резолюція не має обов'язкової юридичної сили і носить рекомендаційний характер, більшість європейських держав ввела до національного законодавства інститут альтернативної служби [3, с. 91].

Україна стала на цей шлях наприкінці 1991 року з уведенням у дію закону „Про альтернативну (невійськову) службу” [4]. У 1999 році прийнято його нову редакцію. На жаль, більшість положень цього акту, що є принциповими, не зазнали змін. Крім того, прийнято Положення про порядок проходження альтернативної (невійськової) служби, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 10 листопада 1999 р. № 2066 [5]. Цією ж постановою Кабінету Міністрів України затверджено Перелік підприємств, установ, організацій, що перебувають у державній або комунальній власності, на яких громадяни можуть проходити альтернативну службу. Серед них названі підприємства сфери соціального захисту, охорони здоров'я, захисту довкілля, будівництва, житлово-комунального господарства, сільського господарства. Але на практиці такий підхід до проходження невійськової служби себе не виправдав.

Пізніше постановою Кабінету Міністрів України від 31 грудня 2004 р. № 1795 до постанови Кабінету Міністрів України від 10 листопада 1999 р. були внесені зміни та затверджений Перелік видів діяльності, якими можуть займатися громадяни, що проходять альтернативну (невійськову) службу [6]. До таких видів діяльності віднесені: охорона здоров'я та соціальна допомога; колективні, громадські та особисті послуги; будівництво; виробництво електроенергії, газу та води; сільське господарство, мисливство та лісове господарство; рибне господарство; добувна промисловість; обробна промисловість; транспорт.

Перше, на що б хотілося звернути увагу, аналізуючи зміст цих нормативних актів, – перелік підстав для заміни військової служби альтернативною. Згідно зі статтею 2 названого Закону, право на альтернативну службу мають громадяни України, якщо виконання військового обов'язку суперечить їхнім релігійним переконанням і ці громадяни належать до діючих згідно із законодавством України релігійних організацій, віровчення яких не допускає користування зброєю. Належність до відповідної релігійної організації, як і істинність переконань, мають бути підтверджені перед спеціальною комісією [4], положен-

ня про яку та про порядок проходження альтернативної служби затверджуються Кабінетом Міністрів України.

Таке Положення про комісії у справах альтернативної (невійськової) служби затверджене постановою Міністрів України від 10 листопада 1999 р. № 2066 [7]. У цьому Положенні зазначається, що Комісії у справах альтернативної (невійськової) служби є постійно діючими органами, створеними в Україні, Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі відповідно до Закону України „Про альтернативну (невійськову) службу” для вирішення питань проходження громадянами України альтернативної (невійськової) служби. Комісія у справах альтернативної (невійськової) служби України утворюється Кабінетом Міністрів України; комісія у справах альтернативної (невійськової) служби Автономної Республіки Крим — Радою міністрів Автономної Республіки Крим; обласні, Київська та Севастопольська міські комісії у справах альтернативної (невійськової) служби утворюються відповідно обласними, Київською та Севастопольською міськими держадміністраціями.

Отже, Комісія має право зажадати у разі потреби додаткове підтвердження істинності релігійних переконань у документальній або іншій формі [5]. Причому, якщо в силу якихось причин призовник не переконав комісію у щирості своєї віри або в належності до відповідної релігійної організації, це є достатньою підставою, щоб відмовити йому у клопотанні замінити проходження військової служби альтернативною [4].

Закон і прийняті на його виконання підзаконні акти передбачають силу інших формальностей, невиконання яких фактично позбавляє особу права на проходження альтернативної служби. Так, той, хто не бажає йти до збройних сил з релігійних переконань, має звернутися до комісії із письмовою заявою не пізніше ніж за два місяці до чергового призову; до заяви додаються довідка про склад сім'ї, копія документа про освіту та довідка з місця роботи (навчання); заява подається призовником особисто, причому відсутність у нього паспорта під час подання заяви є підставою для відмови у її прийнятті [5].

Оскільки у нормативних актах не міститься чітких підстав для визначення істинності переконань, доля особи, яка не бажає проходити військову службу, залишається у руках членів комісій у справах альтернативної (невійськової) служби, які, згідно із законодавством, не обираються, а призначаються, через що перебувають, фактично, поза громадським контролем. І навіть там,

де визначеність існує, – мова іде про затверджений постановою уряду „Перелік релігійних організацій, віровчення яких не допускає користування зброєю” [8] – залишається ще багато питань. Так, серед релігійних організацій названі: Адвентисти-реформисти, Адвентисти сьомого дня, Євангельські християни, Євангельські християни-баптисти, Покутники, Свідки Єгови, Харизматичні християнські церкви (та церкви, прирівняні до них згідно із зареєстрованими статутами), Християни віри євангельської (та церкви, прирівняні до них згідно із зареєстрованими статутами), Християни євангельської віри, Товариство Свідомості Крішні.

Проте вважаємо, сам список некоректний: у ньому перелічено як конкретні, індивідуально визначені релігійні об’єднання, так і невизначену за складом групу „харизматичних християнських церков”; містить Перелік і зовсім не визначену категорію релігійних об’єднань – „церкви, прирівняні до них згідно із зареєстрованими статутами”.

Жодне з положень Закону України „Про свободу совісті та релігійні організації”, яким визначено порядок реєстрації статутів релігійних організацій, не передбачає механізму такого прирівнювання. Оскільки згаданий Закон не вимагає вносити до цивільного статуту церков положень про віровчення, та й прямо проголошує: документи, які визначають віросповідну діяльність, вирішують інші внутрішні питання релігійної організації, не підлягають реєстрації в державних органах [4], невизначеним залишається питання як церкви будуть прирівнюватись згідно із зареєстрованими статутами.

Крім того, виникає питання: як принцип рівності перед законом усіх громадян (зокрема віруючих) та всіх релігійних організацій поєднується з особливими правами деяких з них, зафіксованими в Законі „Про альтернативну (невійськову) службу” та вказаному Переліку?

Разом з тим Закон України „Про свободу совісті та релігійні організації” передбачає, що релігійні громади можуть утворюватись без реєстрації статутів у відповідних державних органах, навіть повідомлення державних органів про утворення релігійної громади не є обов’язковим [4]. З моменту реєстрації статуту релігійна громада набуває статусу юридичної особи, а з ним цивільно-правову правосуб’єктність, визначену цивільним законодавством України. Однак юридичним нонсенсом є пов’язувати право людини на проходження альтернативної служби (право особисте) з наявністю статусу юридичної особи у організації, до якої ця людина належить. Отже,

розглянуті положення чинного законодавства є прикладом, на наш погляд, звуження змісту та обсягу проголошених Основним законом України прав і основних свобод, що прямо заборонено в Конституції.

Висновки. Отже, Закон України „Про альтернативну (невійськову) службу” узаконює дискримінацію на підставі релігії або переконань і прямо протирічає положенням Декларації ООН від 25 грудня 1981 року, зокрема статті 2, яка визначає, що нетерпимість і дискримінація на основі релігії або переконань означає будь-яке розрізнення, виняток, обмеження або перевагу, що ґрунтується на релігії або переконаннях та має на меті або наслідком скасування або зменшення визнання, користування чи здійснення на основі рівності прав людини та основних свобод [9].

Подібне положення цілком підтверджується позицією Комітету ООН з прав людини, який розглядає право на альтернативну службу як одну з форм реалізації свободи думки, совісті та релігії, а отже, не пов’язує виключно з релігійними поглядами у вузькому значенні цього терміна, і тим більше – з належністю до певної організації. У документі E/CN.4Sub.2/1983/30 Комітет прямо визначив, що під совістю потрібно розуміти щирі моральні переконання, що можуть ґрунтуватися на релігійних або гуманістичних ідеях, які підтримують різні джерела, такі як Статут ООН, декларації та резолюції ООН, декларації релігійних або світських неурядових організацій [2, с. 56]. Підтвердженням цьому є й ставлення правозахисної неурядової організації Міжнародна Амністія, вона вважає: такою, що відмовилась від військової служби з міркувань совісті, є особа, придатна до проходження військової служби, яка з причин совісті або глибокого переконання, яке ґрунтується на релігійних, етичних, моральних, філософських, політичних тощо мотивах, відмовляється від проходження від проходження військової служби або іншої прямої або побічної участі у військах або у збройних конфліктах [2, с. 57]. Варто також відзначити, що в Україні існує не закріплена в жодному нормативно-правовому акті практика звільнення від проходження військової служби священників традиційних церков [3, с.122].

Список літератури

1.Сергієнко Г.Л. Роль конституційно-правового регулювання відносин держави і релігійних організацій у гарантуванні свободи віросповідання в Україні: Дис...канд. юр. наук. – Х.,

2004. – 209 с.

2. Пчелинцев А. Право на альтернативную службу // Религия и права человека: На пути к свободе совести. Вып. III / Институт религии и права / Сост. Л.М. Воронцова, А.В. Пчелинцев, С.Б. Филатов. Под общ. ред. С.Б. Филатова. – М.: Наука, 1996. – С. 51-59.

3. Друзенко Г. Институт свободы совести: міжнародні стандарти та законодавство України. – К.: Український центр правничих студій. – 2000. – 186 с.

4. Про альтернативну (невійськову) службу: Закон України від 12 грудня 1991 року № 1975-XII // Відомості Верховної Ради України від 14.04.1992 - 1992 р., № 15, стаття 188.

5. Положення про порядок проходження альтернативної (невійськової) служби, затвержене Постановою Кабінету Міністрів України від 10 листопада 1999 р. № 2066 // Офіційний вісник України. – 1999. – № 45. – Ст. 2240

6. Перелік видів діяльності, якими можуть займатися громадяни, що проходять альтернативну (невійськову) службу, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 12 грудня 2004 р. № 1795 // Офіційний вісник України. – 2005. – № 1. – Ст. 31.

7. Положення про комісії у справах альтернативної (невійськової) служби, затв. постановою Кабінету Міністрів України від 10 листопада 1999 р. № 2066 // Офіційний вісник України. – 1999. – № 45. – Ст. 2240.

8. Перелік релігійних організацій, віровчення яких не допускає користування зброєю, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 10 листопада 1999 р. № 2066 // Офіційний вісник України. – 1999. – № 45. – Ст. 2240.

9. Международные акты о правах человека. Сборник документов. - М.: Издательская группа НОРМА-ИНФРА • М, 1999. - 586 с.

Стаття надійшла до редколегії 25 листопада 2010 року.

Рекомендована до опублікування у “Віснику” членом редколегії А.З. Георгіцию.

V.V. Bed

Entitlement to Alternative (Non-Military) Service as Component of Freedom of Conscience: Some Aspects

Summary

The article is devoted illumination of constitutional bases of replacement of one duties other, as component rights of conscience. An author in a historical aspect specifies on the evolution of norms of legal acts, which fasten procedure of passing of alternative service. Suggestions are specified in relation to perfection of the legal adjusting of alternative service.

Keywords: right of conscience, Constitution of Ukraine, constitutionally legal fixing, right and duties man, alternative service.

V.V. Bedь

Право на альтернативную службу, как составное свободы совести: отдельные аспекты

Аннотация

Статья посвящена освещению конституционных основ замены одних обязанностей другими, как составного свободы совести. Автор в историческом аспекте указывает на эволюцию норм правовых актов, которые закрепляют процедуру прохождения альтернативной службы. Указываются предложения относительно совершенствования правовой регуляции альтернативной службы.

Ключевые слова: свобода совести, Конституция Украины, конституционно правовое закрепление, права и обязанности человека, альтернативная (невоенная) служба.